

“ANNA KARENINA TIPI” VA O‘ZBEK NASRIDA UNING TRANSFORMATSIYASI (OYIMTILLA MISOLIDA)

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.049>

Raxmatullayeva Komila Normamat qizi
komilarahmatul03@gmail.com
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM

Annotatsiya: Mazkur maqolada rus adabiyotidagi “Anna Karenina tipi”ning poetik, psixologik va lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi hamda uning o‘zbek nasrida, xususan “Oyimtilla” obrazi misolida transformatsiyasi o‘rganiladi. Tadqiqotda ayol obrazining tragik modeli, ichki konfliktlari, jamiyat bilan ziddiyati va estetik talqini qiyosiy asosda yoritiladi. Natijada “Anna Karenina tipi”ning universal badiiy model sifatida milliy adabiyotda qayta shakllanishi va yangi semantik qatlamlar bilan boyishi aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: ayol obrazi, Anna Karenina tipi, Oyimtilla, transformatsiya, lingvopoetika, qiyosiy adabiyot, tragizm, konflikt, poetika

“THE ANNA KARENINA TYPE” AND ITS TRANSFORMATION IN UZBEK PROSE (THE CASE OF OYIMTILLA)

Rakhmatullayeva Komila Normamat qizi
komilarahmatul03@gmail.com
University of Economics and Pedagogy

Abstract: This article analyzes the poetic, psychological, and linguopoetic features of the “Anna Karenina type” in Russian literature and examines its transformation in Uzbek prose, particularly through the image of Oyimtilla. The study comparatively explores the tragic model of the female character, her internal conflicts, her confrontation with society, and her aesthetic interpretation. The findings demonstrate that the “Anna Karenina type,” as a universal artistic model, is reinterpreted in national literature and enriched with new semantic layers.

Keyword: female image, Anna Karenina type, Oyimtilla, transformation, linguopoetics, comparative literature, tragedy, conflict, poetics

KIRISH

Jahon adabiyotida ayol obrazi badiiy tafakkurning eng murakkab va ko‘p qatlamli fenomenlaridan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa, XIX asr realizm adabiyotida

ayol shaxsiyatining ichki drammatizmi, uning individual istaklari va ijtimoiy normalar o'rtasidagi ziddiyati markaziy estetik muammo darajasiga ko'tarildi. Shu jihatdan Lev Tolstoy yaratgan Anna Karenina obrazi nafaqat rus adabiyotida, balki jahon badiiy tafakkurida ham ayolning tragik modelini ifodalovchi universal tip sifatida shakllangan.

“Anna Karenina tipi” tushunchasi alohida bir qahramon doirasidan chiqib, umumlashgan tipologik modelni anglatadi. Mazkur modelning asosiy komponentlari sifatida shaxsiy ehtiros va ijtimoiy majburiyat o'rtasidagi keskin konflikt, ichki psixologik inqiroz, jamiyat tomonidan rad etilish va tragik yakun orqali semantik tugallanish ko'rsatiladi. Bu xususiyatlar mazkur tipni jahon adabiyotida qayta-qayta reproduksiya qilinadigan va turli madaniy kontekstlarda modifikatsiyaga uchraydigan universal badiiy struktura darajasiga olib chiqadi.

Qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan qaralganda, universal badiiy tiplarning milliy adabiyotlarda qanday qayta shakllanishi va yangi semantik qatlamlar bilan boyishi masalasi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. O'zbek nasrida ayol obrazi ko'proq milliy mentalitet, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liq holda talqin qilinadi. Shu sababli, “Anna Karenina tipi” bu adabiyotda to'g'ridan-to'g'ri takrorlanmaydi, balki transformatsiyaga uchrab, yangi mazmuniy va poetik xususiyatlar kasb etadi.

“Oyimtilla” obrazi mazkur transformatsiyaning yorqin namunasi sifatida e'tiborni tortadi. Ushbu obrazda ham shaxsiy his-tuyg'ular va ijtimoiy majburiyat o'rtasidagi ziddiyat mavjud bo'lsa-da, uning ifodalanish shakli va estetik talqini sezilarli darajada farq qiladi. Agar Anna Karenina obrazida konflikt ochiq va destruktiv xarakterga ega bo'lsa, Oyimtilla obrazida u ko'proq ichki, latent va psixologik shaklda namoyon bo'ladi. Bu esa ayol obrazining tragik modelida muhim transformatsiya sodir bo'lganini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi universal badiiy tiplarning milliy adabiyotdagi modifikatsiyasi muammosini lingvopoetik va madaniy-semantik yondashuv asosida o'rganish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqot natijalari nafaqat qiyosiy adabiyotshunoslik, balki lingvopoetika va madaniy tadqiqotlar doirasida ham muhim ilmiy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi - “Anna Karenina tipi”ning struktur-semantik modelini aniqlash hamda uning o'zbek nasrida, xususan “Oyimtilla” obrazi misolida qanday transformatsiyaga uchraganini tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: “Anna Karenina tipi”ning nazariy asoslarini aniqlash, Anna Karenina obrazining poetik va psixologik xususiyatlarini tahlil qilish, Oyimtilla obrazining badiiy mohiyatini ochib berish hamda har ikki obrazni qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilish orqali transformatsiya jarayonining asosiy qonuniyatlarini aniqlash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mazkur tadqiqotning nazariy va metodologik asoslari qiyosiy adabiyotshunoslik, lingvopoetika hamda madaniy-semantik yondashuvlar kesishmasida shakllantirildi. Ayol obrazining universal modeli sifatida qaraladigan "Anna Karenina tipi"ni o'rganishda bir qator klassik va zamonaviy ilmiy konsepsiyalar muhim metodologik tayanch vazifasini bajardi.

Avvalo, badiiy matnni tahlil qilishda M.M. Baxtinning dialogiklik va polifoniya nazariyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Baxtinga ko'ra, badiiy obraz bir ovozli emas, balki turli ijtimoiy, psixologik va ideologik qatlamlarning kesishuv nuqtasida shakllanadi. Anna Karenina obrazi ham aynan turli diskurslarning to'qnashuvi natijasida yuzaga kelgan murakkab semantik struktura sifatida talqin qilinadi.

Shuningdek, Y.M.Lotmanning badiiy matn strukturasiga oid qarashlari ushbu tadqiqotda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Lotman badiiy matnni semantik tizim sifatida ko'rib, undagi har bir elementning ma'no hosil qilishdagi funksiyasini alohida ta'kidlaydi. Bu yondashuv orqali Anna va Oyimtilla obrazlarining semantik qurilishi, ularning ichki va tashqi konfliktlari tahlil qilindi.

A.A.Potebnyaning so'zning ichki formasi haqidagi nazariyasi lingvopoetik tahlilning asosini tashkil etdi. Ushbu nazariya asosida obrazlarning til orqali ifodalanish mexanizmlari, semantik qatlamlari va konnotativ ma'nolari aniqlashtirildi. Bu ayniqsa Oyimtilla obrazining milliy-madaniy konnotatsiyalarini ochishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Qiyosiy-tipologik yondashuv doirasida A.N.Veselovskiyning tarixiy poetika konsepsiyasi ham qo'llanildi. Mazkur yondashuv universal badiiy tiplarning turli madaniyatlarda qanday transformatsiyaga uchrashini aniqlash imkonini beradi. Shu asosda "Anna Karenina tipi" universal model sifatida qaralib, uning o'zbek nasrida qanday modifikatsiyaga uchragani tahlil qilindi.

Zamonaviy lingvopoetika doirasida esa antropotsentrik yondashuv asosiy metodologik prinsip sifatida tanlandi. Bu yondashuvga ko'ra, badiiy matn inson ongining mahsuli sifatida qaraladi va undagi semantik strukturalar shaxsning tajribasi, mentaliteti hamda madaniy qadriyatlari bilan bog'liq holda shakllanadi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar tizimli ravishda qo'llanildi:

Qiyosiy-tipologik metod yordamida Anna Karenina va Oyimtilla obrazlarining struktur o'xshashlik va farqlari aniqlanib, universal va milliy komponentlar ajratib ko'rsatildi. Ushbu metod obrazlar evolyutsiyasini tarixiy va madaniy kontekstda tahlil qilish imkonini berdi.

Lingvopoetik tahlil metodi orqali obrazlarning til birliklari vositasida yaratilish jarayoni o'rganildi. Bu jarayonda emotsional-ekspressiv leksika, sintaktik qurilmalar, ichki monolog va konnotativ ma'nolar alohida e'tiborga olindi.

Psixologik tahlil metodi yordamida qahramonlarning ichki dunyosi, ruhiy inqiroz dinamikasi va affektiv holatlari tahlil qilindi. Bu ayniqsa Anna obrazidagi destruktiv dramatism va Oyimtilla obrazidagi ichki sabr fenomenini ochishda muhim rol o'ynadi.

Madaniy-semantik tahlil orqali har ikki obrazning milliy mentalitet bilan bog'liqligi o'rganildi. Bu yondashuv obrazlarning faqat badiiy emas, balki madaniy fenomen sifatida ham talqin qilinishiga imkon berdi.

Struktural tahlil metodi esa syujet qurilishi, konflikt dinamikasi va final (yechim) poetikasini aniqlashga xizmat qildi. Natijada har ikki obrazdagi tragizmning ifodalanish shakllari aniqlashtirildi.

Shunday qilib, mazkur tadqiqot metodologiyasi kompleks xarakterga ega bo'lib, u badiiy obrazni lingvopoetik, psixologik va madaniy jihatlarida chuqur va ko'p qirrali tahlil qilish imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari "Anna Karenina tipi"ning universal badiiy model sifatidagi struktur-semantik xususiyatlarini hamda uning o'zbek nasrida, xususan Oyimtilla obrazi misolida qanday transformatsiyaga uchrashini aniqlash imkonini berdi. Tahlil jarayonida ushbu tipning invariant komponentlari saqlangan holda, ularning ifodalanish shakli va semantik talqini milliy madaniy kontekst ta'sirida sezilarli darajada o'zgarishi kuzatildi.

Avvalo, Anna Karenina obrazi asosida shakllangan tragik modelning markazida shaxsiy ehtiros va ijtimoiy norma o'rtasidagi keskin konflikt turadi. Bu konflikt ochiq, dramatik va destruktiv xarakterga ega bo'lib, qahramonning ichki dunyosida chuqur psixologik inqirozni yuzaga keltiradi. Lingvopoetik jihatdan bu holat kuchli emotsional-ekspressiv birliklar, keskin sintaktik konstruksiyalar va ichki monologlar orqali ifodalanadi. Natijada Anna obrazi fragmentatsiyalashgan psixologik struktura sifatida namoyon bo'ladi, unda turli affektiv holatlar bir vaqtning o'zida faol semantik qatlamlar sifatida ishlaydi.

Oyimtilla obrazida esa mazkur struktur komponentlar to'liq inkor etilmaydi, balki transformatsiyaga uchraydi. Bu obrazda ham shaxsiy tuyg'ular va ijtimoiy majburiyat o'rtasidagi ziddiyat mavjud, biroq u ochiq qarama-qarshilik shaklida emas, balki ichki, latent va psixologik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli Oyimtilla obrazida tragizm tashqi halokat emas, balki ichki iztirob, sabr va ruhiy chidamlilik orqali ifodalanadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, transformatsiya jarayoni bir necha asosiy yo'nalishlarda amalga oshadi. Birinchidan, tragizmning ifodalanish shakli o'zgaradi: Anna obrazida tragizm ochiq va dramatik bo'lsa, Oyimtilla obrazida u ichki va implitsit xarakter kasb etadi. Ikkinchidan, konfliktning tabiatida o'zgarish yuz beradi: rus realizmida konflikt individual isyon va ijtimoiy qarama-qarshilik sifatida

namoyon bo'lsa, o'zbek nasrida u ijtimoiy moslashuv va ichki kurash shaklida ifodalanadi. Uchinchidan, psixologik dinamika o'zgaradi: Anna obrazida affektiv portlashlar ustun bo'lsa, Oyimtilla obrazida ruhiy barqarorlik va sabr dominant pozitsiyani egallaydi.

Lingvopoetik tahlil natijalari ham muhim farqlarni ko'rsatadi. Anna Karenina obrazida til vositalari keskin, ekspressiv va dramatik xarakterga ega bo'lib, ular qahramonning ichki inqirozini ochiq ifodalashga xizmat qiladi. Oyimtilla obrazida esa til ko'proq implitsit, ramziy va kontekstual xarakter kasb etadi. Bu yerda ma'no ko'proq yashirin semantik qatlamlar orqali ochiladi, bu esa milliy madaniyatga xos badiiy tafakkur xususiyatlarini aks ettiradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari ayol obrazining madaniy-semantik transformatsiyasini ham ochib beradi. Anna Karenina obrazi individual erkinlik va shaxsiy baxt uchun kurash ramzi sifatida namoyon bo'lsa, Oyimtilla obrazi ko'proq ijtimoiy uyg'unlik, axloqiy sabr va ichki kuch timsoli sifatida talqin qilinadi. Bu esa ayol obrazining qadriyatlar tizimidagi o'rnini qayta belgilaydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, "Anna Karenina tipi" o'zbek nasrida to'liq ko'chirilmaydi, balki madaniy va lingvopoetik jihatdan qayta ishlanadi. Ushbu transformatsiya natijasida yangi badiiy model yuzaga keladi, unda universal tragik struktura saqlanib qolgan holda, uning mazmuniy va estetik talqini milliy mentalitetga mos ravishda yangilanadi.

Olingan natijalar qiyosiy adabiyotshunoslik, lingvopoetika va madaniy semantika nuqtai nazaridan muhim nazariy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Avvalo, "Anna Karenina tipi"ni faqat konkret adabiy obraz emas, balki arxetip darajasiga ko'tarilgan universal badiiy model sifatida talqin qilish mumkinligi tasdiqlandi. Ushbu modelning asosiy struktur komponentlari - shaxsiy ehtiros va ijtimoiy norma o'rtasidagi konflikt, ichki psixologik inqiroz va tragik yakun - turli adabiy tizimlarda saqlanib qoladi. Biroq bu komponentlarning semantik realizatsiyasi har bir milliy adabiyotda o'ziga xos shaklga ega bo'ladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'zbek nasrida "Anna Karenina tipi"ning transformatsiyasi to'g'ridan-to'g'ri reproduksiya emas, balki madaniy-semantik qayta ishlanish jarayonidir. Bu jarayonni M.M.Baxtin ta'kidlagan dialogiklik prinsipi asosida izohlash mumkin. Ya'ni, har bir yangi badiiy matn oldingi matnlar bilan yashirin dialogga kirishadi, biroq bu dialogda ularni takrorlamaydi, balki yangi ma'no hosil qiladi. Oyimtilla obrazi ham Anna Karenina modeli bilan intertekstual aloqada bo'lsa-da, uni milliy mentalitet doirasida qayta talqin qiladi.

Mazkur transformatsiya, avvalo, konfliktning tabiatida namoyon bo'ladi. Rus realizmida konflikt keskin va destruktiv xarakterga ega bo'lib, u individual erkinlikning ijtimoiy normaga qarshi qo'yilishi bilan belgilanadi. O'zbek nasrida esa konflikt ko'proq ichki, latent va moslashuvchan shaklga ega. Bu holat o'zbek

madaniyatiga xos kollektivlik, ijtimoiy uyg'unlik va axloqiy me'yorlarning ustuvorligi bilan izohlanadi. Demak, konfliktning transformatsiyasi madaniy qadriyatlar tizimidagi farqlar bilan bevosita bog'liq.

Lingvopoetik darajada ham muhim farqlar kuzatiladi. Anna Karenina obrazida til vositalari maksimal ekspressivlikka intiladi: keskin sintaktik konstruktiviyalar, ichki monologning fragmentarligi va emotsional intensivlik qahramonning ichki inqirozini ochiq ifodalashga xizmat qiladi. Oyimtilla obrazida esa aksincha, implitsitlik, semantik yashirinlik va konnotativlik ustunlik qiladi. Bu esa A.A. Potebnya ta'kidlagan "so'zning ichki formasi" konsepsiyasi bilan izohlanadi, ya'ni ma'no bevosita emas, balki madaniy kontekst orqali ochiladi.

Bundan tashqari, tragizmning estetik modeli ham tubdan o'zgaradi. Anna Karenina obrazida tragizm destruktiv va finalga yo'naltirilgan bo'lsa, Oyimtilla obrazida u ichki ruhiy jarayon sifatida davom etadi. Bu holatni "ichki tragizm" tushunchasi orqali izohlash mumkin. Ya'ni, tragik holat tashqi halokat bilan emas, balki qahramonning ichki ruhiy iztirobi orqali ifodalanadi. Shu jihatdan, o'zbek nasrida tragizmning yangi, yumshoq va barqaror modeli shakllanganini ta'kidlash mumkin.

Mazkur natijalar qiyosiy adabiyotshunoslikda muhim metodologik xulosaga olib keladi: universal badiiy tiplar boshqa madaniy muhitga ko'chirilganda o'z semantik yadrosini saqlab qoladi, biroq ularning funksional va estetik realizatsiyasi sezilarli darajada o'zgaradi. Bu esa adabiy tipologiyaning statik emas, balki dinamik xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari ayol obrazining ijtimoiy-falsafiy talqiniga ham yangicha yondashuvni taklif etadi. Agar G'arb adabiyotida ayol erkinligi ko'proq individual tanlov va shaxsiy baxt bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek adabiyotida u ijtimoiy mas'uliyat, axloqiy barqarorlik va ichki sabr bilan uyg'unlashadi. Bu esa ayol obrazining semantik paradigmasi turli madaniyatlarda turlicha shakllanishini ko'rsatadi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot "Anna Karenina tipi"ning o'zbek nasrida transformatsiyasi nafaqat adabiy hodisa, balki madaniy va lingvopoetik jarayon ekanligini isbotlaydi. Ushbu transformatsiya natijasida yangi badiiy model yuzaga keladi, unda universal struktura milliy mazmun bilan boyitiladi va qayta talqin qilinadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari "Anna Karenina tipi"ning jahon adabiyotida shakllangan universal badiiy model sifatidagi mohiyatini hamda uning o'zbek nasrida, xususan Oyimtilla obrazi misolida qanday transformatsiyaga uchrashini aniqlash imkonini berdi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, mazkur tipning asosiy struktur komponentlari - shaxsiy ehtiros va ijtimoiy norma o'rtasidagi konflikt, ichki

psixologik inqiroz va tragik semantika - turli adabiyotlarda saqlanib qoladi, biroq ularning ifodalanish shakli va estetik talqini milliy madaniy kontekstga bog'liq holda o'zgaradi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o'zbek nasrida "Anna Karenina tipi" to'g'ridan-to'g'ri reproduksiya qilinmaydi, balki madaniy-semantik transformatsiyaga uchraydi. Oyimtilla obrazi ushbu tipning milliy modifikatsiyasi sifatida namoyon bo'lib, unda tragizm ochiq halokat shaklida emas, balki ichki ruhiy jarayon, sabr va axloqiy barqarorlik orqali ifodalanadi. Bu esa ayol obrazining yangi, konstruktiv va ichki yo'naltirilgan modelini yuzaga keltiradi.

Lingvopoetik jihatdan ham muhim xulosalarga erishildi. Anna Karenina obrazida ma'no ekspressiv va ochiq ifodalanadigan til vositalari orqali berilsa, Oyimtilla obrazida u ko'proq implitsit, konnotativ va madaniy jihatdan shartlangan semantik qatlamlar orqali yuzaga chiqadi. Bu esa badiiy tafakkurning milliy xususiyatlari til darajasida ham aks etishini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot universal badiiy tiplarning dinamik xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi. Ya'ni, ular boshqa madaniy muhitga o'tishda o'z semantik yadrosini saqlagan holda, yangi ijtimoiy, axloqiy va estetik omillar ta'sirida qayta shakllanadi. Shu jihatdan, "Anna Karenina tipi"ning o'zbek nasrida transformatsiyasi adabiy tipologiyaning evolyutsion va intermadaniy tabiatini ochib beradi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda "Anna Karenina tipi" lingvopoetik va madaniy-semantik yondashuv asosida ilk bor kompleks tarzda tahlil qilindi hamda uning o'zbek nasridagi modifikatsiyasi nazariy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqot natijalari qiyosiy adabiyotshunoslik, lingvopoetika va madaniy tadqiqotlar yo'nalishida olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Amaliy jihatdan esa ushbu natijalar oliy ta'lim tizimida adabiyot nazariyasi, qiyosiy adabiyotshunoslik va lingvopoetika fanlarini o'qitishda, shuningdek, ayol obrazining badiiy talqini bilan bog'liq maxsus kurslar yaratishda qo'llanilishi mumkin.

Shunday qilib, "Anna Karenina tipi"ning o'zbek nasrida transformatsiyasi universal badiiy modelning milliy tafakkur doirasida qayta talqin qilinish jarayonini aks ettiradi va bu hodisa adabiyotning madaniyatlararo dialogini yoritishda muhim nazariy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baxtin, M.M. Dialogik tasavvur: to'rt esse. - Toshkent: Akademnashr, 2019.
2. Baxtin, M.M. So'z san'ati estetikasi. - Moskva: Iskusstvo, 1979.
3. Genett, J. Ikkinchi darajadagi adabiyot: palimpsestlar. - Toshkent: Fan, 2020.
4. Holmirzaev, Sh. Tanlangan asarlar. - Toshkent: Sharq, 2005.

5. Lotman, Yu.M. Badiiy matn strukturasi. - Moskva: Nauka, 1977.
6. Mechkovskaya, N.B. Umumiy tilshunoslik. - Moskva: Flinta, 2001.
7. Potebnya, A.A. Tafakkur va til. - Kiyev: Naukova dumka, 1976.
8. Quronov, D. Adabiyot nazariyasi. - Toshkent: Fan, 2010.
9. Tolstoy, L.N. Anna Karenina. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2015.
10. Uspenskiy, B.A. Kompozitsiya poetikasi. - Moskva: Iskusstvo, 1973.
11. Veselovskiy, A.N. Tarixiy poetika. - Moskva: Visshaya shkola, 1989.
12. Wellek, R., Warren, A. Adabiyot nazariyasi. - Toshkent: Universitet, 2